

ΓΙΑΝΝΕΠΙΣΤΗ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟ
ΝΕΥΘΥΝΤΗΣ ΑΝΚΑΦΗΤΗΤΗΣ Κ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1949

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
2018

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

Ἄριστου Καμπάνη: «Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας», Ε' ἔκδοσις συμπληρωμένη.

Καθὼς πῆρα στὰ χέρια μου, φρέσκον ἀκόμη ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο, τὸν ὀγκώδη τόμο τῆς «Ἱστορίας τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας» τοῦ Ἄριστου Καμπάνη, δὲν σκέφτηκα μόνο τὴν ἐξαιρετικὴν τύχην αὐτοῦ τοῦ βιβλίου (ὀφειλόμενη ἀσφαλῶς στὴν ἀξία του καὶ στὴν χρησιμότητά του), ποὺ κατόρθωσε νὰ φτάσει στὴν πέμπτη ἔκδοσις, ἀλλὰ περισσότερο, τὴν περίπτωση τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα, ποὺ ἀποφάσισε μιὰ μέρα νὰ διοχετεύσει τὸ καθαρὰ κριτικὸ τοῦ πνεύμα σ' ἓνα ἔργο ἱστορίας νὰ συμπίπτει τὴν προσωπικότητά του κάτω ἀπὸ τὸ βῆρος μιᾶς δουλειᾶς, περισσότερο ἐπίπονης ἴσως γιὰ τὶς φροντίδες καὶ τὶς ὑποχρεώσεις ποὺ συνεπάγεται, καὶ γενικότερης ὀφειλόμενης, ἀλλὰ λιγότερο δημιουργικῆς καὶ ἀπολύτρωτικῆς γιὰ ἓναν μαχητὴ συγγραφέα. Τὸ εἰδικὸ θέλημα ποὺ μᾶς δίνει τὸ διάβασμα τῆς ἱστορίας αὐτῆς, εἶναι φυσικὸ νὰ τὸ χρωστοῦμε στὸ κριτικὸ πνεῦμα ποὺ τὴν διαπνέει καὶ προϋποθέτει ἓνα ἐνεργητικὸ ἀντίκρουσμα τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ἀκριδέστερα, σὲ κάποιαν ὑπολανθάνουσα σύγκρουση ἀνάμεσα στὸν κριτικὸ ποὺ ζεῖ μέσα στὴν τόλμη τῆς εὐρεσης, στὴν ἀγωνία τῆς ἀναζήτησης τοῦ ἑαυτοῦ του, καὶ στὸν ἱστορικὸ, ποὺ πρῶτο καθήκον του θεωρεῖ νὰ παραμερίσει τὸ ἑαυτό του. Κι' ὅταν βλέπουμε νὰ φτάνει ὡς τὴν ὑπερβολὴ ἢ παράθεση ξένων χωρίων, — εἴτε ἀπὸ τὰ ἱστορούμενα κείμενα, εἴτε ἀπὸ κρίσεις τρίτων πάνω σ' αὐτά, — πρέπει, κατὰ μέγα μέρος, νὰ τὸ ἀποδόσουμε σ' αὐτὴν ἀκριδῶς τὴν προσπάθεια τοῦ συγγραφέα νὰ μετακινηθεῖ ἀπὸ τὸ χῶρον τῆς προσωπικῆς του κρίσης, καὶ νὰ δώσει τὴν εὐκαιρία στὸν ἀναγνώστη νὰ σχηματίσει ἀδέσμευτος τὴ δική του.

Μιλοῦμε γιὰ ἓνα πολὺ γνωστὸ βιβλίο, κι' ὅ,τι μπορεῖ νὰ μᾶς ἐνδιαφέρει πρὸ πολὺ αὐτὴ τὴ στιγμή, εἶναι ὄχι τόσο ἡ μέθοδος του, ἢ σύνθεσή του, τὸ περιεχόμενό του, ὅσο ἡ πνευματικὴ του οὐσία. Εἶναι κεφάλαια—γιὰ τὸν Σολωμό, γιὰ τὸν Κάλβο, γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη κλπ.— ποὺ ἀποτελοῦν αὐτοτελῆ καὶ πλήρη δοκίμια, ὀριστικὴ κρίση καὶ τοποθέτηση. Γιὰ τὸν πληροφορημένον ἀναγνώστη, ποὺ δὲν γυρεύει νὰ μάθει ἀλλὰ νὰ γευθεῖ, ὅ,τι ἀξίζει ἐπίσης εἶναι ἴσως τὰ ἐπιγραμματικὰ ἐκεῖνα συμπεράσματα, ποὺ καμμιά φορά εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ δικαιολογήσουν καὶ τὶς ἐκτενέστερες citations. Ὑστερα ἀπ' αὐτὲς μάλιστα, ὁ σπινθήρας τους φαίνεται περισσότερο λαμπερὸς καὶ ταχύς. Μεταφέρω ἐδῶ μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀφθονες ὑπογραμμίσεις μου: Γιὰ τὸν Βουτυρά: «Ἡ εὐρεσις εἶναι πάντα καλύτερη ἀπ' τὴν ἐκτέλεσι». «Ὁ Παπαντωνίου εἶναι ἓνα bel esprit». Ὁ Σκίπης «ἔχει ἀπλοποιήσει τὰ μέσα του καὶ θηρεύει ὄχι τὴν πλοῦσια εὐγλωττία καὶ τὶς λεπτὲς ἀποχρώσεις ἀλλὰ ὅ,τι πρὸ μύχιου καὶ πρὸ ἀνθρώπινου». Ὁ Βάρναλης «ποιητὴς αἰσθησιακός,

βάρβαρος στὴν ἐννοια ποὺ ἔδωσε στὴ λέξη ὁ Καρντούτσι ἢ ὁ Λεκόντ Ντελίλ, διονυσιακὸς ἢ πριαπικός. Βάζει στὸ στόμα τῆς Παναγιᾶς βλάσφημους, ἀλλὰ τόσο παθητικούς, τόσο ἐγκάρδιους στίχους». Γιὰ τὸν Παλαμᾶ: «τὸ rève hellénique τῶν Γάλλων Παρνασσικῶν τὸν εἶχε μαγέψει. Ἀλλὰ ἡ πλαστικότης τοῦ ξέφευγε συχνά. Καὶ τοῦ ξέφευγε τὸ μυστικὸ τῆς μουσικῆς». Γιὰ τὸν Καζαντζάκη: «Ἡ Ὀδύσειός του ἀποτελεῖ μιὰ γενναία προσπάθεια, ποὺ δὲν πρέπει νὰ κρίνεται χαιρέκακα». Κι' ἄλλου: «Εἶν' ἓνας μάγος τοῦ φτωχοῦ πεζοῦ μας λόγου. Τὸν διαβάζοιμ' εὐχάριστα καὶ τοῦ συγχωροῦμε τὸν κάθε λογιῆς νυχθισμὸ του». Κι' ἀκόμη μιὰ γιὰ τὸ συρρεαλισμὸ: «Οἱ συρρεαλιστικὲς προσπάθειες εἶναι ἴσως, ὡς τὴν ὥρα, σ' ὅλον τὸν κόσμον, διαμαρτυρία κατὰ τοῦ λογοτεχνικοῦ καθεστῶτος, πόθος ἀνανεώσεως τῶν μέσων τῆς ἐκφράσεως, εἰκονοκλαστικὴ μανία, ἀντίδρασις στὰ ὑπολείμματα λογικῆς ἢ ἀπλῆς φραστικῆς συναρτήσεως στὴν ποίησι».

Θαυμάζουμε τὸ ὀξύ κριτικὸ πνεῦμα τοῦ Καμπάνη, ποὺ ἡ ἀξία του κι' ἐδῶ συνίσταται στὸν ἴδιον πάλι πόθο ἀντικειμενικότητος καὶ δικαιοσύνης ποὺ τὸ κυβερνᾷ. Καὶ διακρίνουμε τὶς προσωπικὲς πεποιθήσεις του, χωρὶς κόπο, μέσ' ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς ἐπιγραμματικὲς αὐτὲς κρίσεις του. Εἶναι μερικὲς βασικὲς ἰδέες, ποὺ τὶς διακρίνει καὶ τὶς προσυπογράφει κανεὶς ἀμέσως: Τὸ νέο δὲν ἔχει αὐτὸ καθαυτὸ ἀξία. Τὸ οὐσιώδες εἶναι νὰ βροῦμε μέσα στὸ νέο καὶ νὰ ξεχωρίσουμε τὸν γνήσιο πυρήνα τῆς ἐμπνευσης, τὸ μόνιμο καὶ τὸ προσωπικὸ στοιχεῖο. Ἄλλωστε, οἱ παλιὲς μορφὲς ξαναγυρίζουν. Γενικά, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ γιὰ τὸν καλλιτεχνικὸ συντηρητισμὸ τοῦ Καμπάνη ὅτι δὲν εἶναι ἀμείλικτος, ὅτι πάντα ζητᾷ ἓναν τρόπο νὰ προσεγγίσει τὶς νέες μορφές, τὶς νέες ἰδέες, τὶς νέες κατευθύνσεις, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὸν βρῆκε τελικά. Κέρδος ἀπομένει ἢ καλὴ του διάθεση. Ἡ ἥρημη ἀντικειμενικότης, μὲ τὴν ὅποσαν ἀντικρύζει τὸν ὑπερρεαλισμὸ, ἓνα κίνημα ποὺ θέλησε νὰ σπάσει κάθε δεσμὸ μὲ τὴν παράδοση, δείχνει καθαρὰ πῶς ὁ κριτικὸς ἔχει ἐγκολληθεῖ τὸ ρόλο του τοῦ ἱστορικοῦ, ὅτι ἔχει πιστέψει σ' αὐτόν. Ἐρχεται μιὰ στιγμή, βέβαια, ποὺ ὀνειρεύεται μιὰν ὀξεῖα ἀντίδραση, μιὰ πλήρη ἐπιστροφή στὴν παράδοση μὲ τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπ' ὅλες τὶς ὑπερβολές, ποὺ θὰ ἔκανε τὸν ποιητικὸ λόγο «ὄργανον τῶν ἀνωτέρων δυνάμεων τῆς ψυχῆς». «Ἀλλὰ, ἐπιλέγει, ἓνας ἱστορικὸς τῆς λογοτεχνίας δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὰ δεοντολόγος. Ἱστορεῖ, περιγράφει, διαπιστώνει, κι' ἀποφθεύγει, ὅσο μπορεῖ, τὶς πρόφητικες. Γιατί οἱ ὀπτασιασμοὶ τοῦ μέλλοντος εἶναι, τὶς περισσότερες φορές, ζωηροὶ ὑποκειμενικοὶ πόθοι, καὶ προφητεύει κανεὶς μόνον ὅ,τι ζωηρὰ ποθεῖ».

Οἱ σελίδες ποὺ ἀφιερώνει στὰ «τελευταῖα χρόνια», θὰ φανοῦν ἴσως ἀνεπαρκεῖς στοὺς λογοτέχνες μας, κάποτε ἀνισες καὶ ἀδικες. Θὰ συμφωνοῦσαμε καὶ μεῖς ὅτι ὑπάρχουν παραλείψεις, ποὺ μποροῦν νὰ τὶς βροῦν οὐσιώδεις ὅσοι παρακολουθοῦν ἀπὸ κονιά τὶς ἐκδηλώσεις τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς. Ἀλλὰ ἄς μὴν ξεχνοῦμε πῶς ὅλα αὐτὰ δὲν ἔγιναν ἀκόμα «ἱστορία». Πῶς ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ὀνομάτων ποὺ ἀναφέρονται ἐκεῖ,

πολύ λίγα θὰ μπορέσουν νὰ σταθοῦν στὴν ἐπιφάνεια, ὑστερα ἀπὸ μερικές δεκάδες χρόνια. Τὸ κεφάλαιο αὐτό, ποῦ εἶναι, φυσικά, τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς «ἐν ἐνεργείᾳ» συγγραφεῖς μας, καταντᾷ τὸ πιὸ ἄχαρο καὶ τὸ πιὸ δύσκολο γιὰ τὸν ἱστορικό τῆς λογοτεχνίας.

Οἱ γλωσσικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Ἄριστου Καμπάνη δὲν ξεφεύγουν ἐπίσης ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ συντηρητισμοῦ του. Ἄνήκει στὴν ομάδα τῶν νεοδημοτικιστῶν, ποῦ διετύπωσαν, ἐδῶ καὶ πολλά χρόνια, τὸ δόγμα ὅτι ἡ γραφομένη λογοτεχνική μας γλῶσσα τότε μόνον θὰ βρεῖ τὴν ἐνότητά της, ὅταν στηριχθεῖ στὴν ὁμιλουμένη Ἀθηναϊκή, κάνοντας συγχρόνως καὶ κάποιες παραχωρήσεις στὴν καθαρεύουσα. Τὸ δόγμα αὐτό, ποῦ φαίνεται νὰ εἶχε ἀπήχηση στὸ κοινό, δὲν ἐπηρέασε, παρά ἐλάχιστα, τοὺς ἰδίους τοὺς λογοτέχνες. Εἶναι πάντοτε τόσο δύσκολοι σὲ παραχωρήσεις! «Μποροῦμε νὰ ἰσχυριστοῦμε, παρατηρεῖ ὁ κ. Καμπάνης, πὼς ὁ Ξενοπούλος ἔλυσε τὸ γλωσσικό ζήτημα καὶ πὼς δημιούργησε τὴ γλωσσικὴ παράδοση τοῦ ἀστικού μυθιστορήματος. Ἡ κοινωνιοσύνη τοῦ, τὸ αἶσθημα τοῦ μέτρου καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ ἐβρίσκει σ' ἐπαφή μὲ τὸ μεγάλο κοινόν τῶν ἐφημερίδων, τὸν προφύλαξαν σχεδὸν πάντοτε ἀπὸ τίς ὑπερβολές τοῦ δογματικοῦ δημοτικισμοῦ κι ἀπὸ τὴν κυκλοφοριακὴ ἀποτυχία». Ὁ Ξενοπούλος ὑπάκουσε στὸ γλωσσικό του ἐνστικτο, ποῦ τὸν τοποθετοῦσε μέσα στὸ πνεῦμα τῶν νεοδημοτικιστῶν, ἀλλὰ δὲν ἀκολούθησε, κατὰ γράμμα, τίς ἀπόψεις του. Ἐπικροτοῦμε τίς παρατηρήσεις αὐτές τοῦ Ἄριστου Καμπάνη, ποῦ γίνονται περισσότερο πειστικὲς καὶ ἀξιοπρόσεχτες ὅταν παρακάτω ἀναγνωρίζει στοὺς ποιητὲς περισσότερες ἐλευθερίες: «Ἡ ποιητικὴ γλῶσσα δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ φωνογραφῆ τὴ γλῶσσα τῆς ὁμιλίας. Χρειάζεται, πολλές φορές, ἕναν ἀσυνήθιστον ἀέρα, πρωτοτυπία, πλαστικότητα, ἠχηρότητα». Δὲν ξέρω ἂν αὐτὸ ἔχει τὴν ἐννοια κάποιας ὑπαναχώρησης στὴν ἀρχικὴ του γλωσσικὴ πίστη. Βεβαιώνει ὁμως τὴν ἀσφάλεια τῆς ὁσφρησῆς του.

Δὲ μποροῦμε παρά νὰ εἴμαστε ἐπιφυλακτικοὶ στὸ τελικὸ του συμπέρασμα, ὅτι ἡ μεγάλη ἀρρώστεια ποῦ παραλύει τὴ λογοτεχνία μας εἶναι ἡ ἀγλωσσία, δηλαδή ἡ πολυγλωσσία: «Ἵπερκαθαρεύουσα, καθαρεύουσα, ὑπερδημοτικὴ καὶ τὰ διάφορα γένη τῆς δημοτικῆς, μιὰ σύγχυσις γλωσσῶν, σύγχυσις φρενῶν, μιὰ Βαβέλ, ἰδοὺ μὲ λίγα λόγια ἡ σημερινὴ μας κατάστασις». Πιστεύουμε πὼς κείμενα ποῦ γράφονται στὴν ὁποιαδήποτε καθαρεύουσα, ἀκόμη καὶ μερικὰ ποῦ γράφονται στὴν ὑπερδημοτικὴ, τὴ μαλλιάρη, ἔχουν ἐξωλογοτεχνικὸ χαρακτήρα. Κανένας δὲν τὰ λογαριάζει· καὶ εἶναι τόσο σπάνια! Ἐξ ἄλλου, ἡ προσπάθεια αὐτὴ ποῦ κάνει ἡ δημοτικὴ μας γλῶσσα νὰ βρεῖ «τὴν ἰκανότητα τῆς διακριθῆς ἐκφράσεως», εἶναι μιὰ δοκιμασία ἀπὸ τὴν ὁποίαν πέρασαν, λίγο πολύ, ὅλες οἱ νεώτερες γλῶσσες (ὁ κ. Καμπάνης τὸ ξέρει πολὺ καλλίτερα ἀπὸ μᾶς), ἀλλὰ συγχρόνως καθορίζει καὶ μιὰ περίοδο γόνιμη γιὰ τὴν καλλιέργεια τοῦ πιὸ προσωπικοῦ ὕφους. Κι' αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖον ἐκείνοι ποῦ θέλουν νὰ γευθοῦν

ἕνα τέτοιο ὕφος, δεῖχνονται συχνὰ συγκαταβατικοὶ σὲ γλωσσικὲς ὑπερβολές κι' ἐκφραστικὲς ἰδιομορφίες, ποῦ συνήθως, δὲν εἶναι ἀνεκτὲς στὸ μεγάλο κοινό. Γλῶσσες, σὰν τὴ Γαλλικὴ, λόγου χάρι, ποῦ ἀπόκτησαν τελειωτικὰ αὐτὴν τὴν ἀξιοθαύμαστη ἰκανότητα τῆς φραστικῆς ἀκρίβειας, παρουσίασαν παράλληλα καὶ μιὰν ἰσοπεδωτικὴν δυσκαμψία. Καὶ θαρρῶ πὼς οἱ νεώτεροι Γάλλοι συγγραφεῖς—στὰ μεταπολεμικὰ χρόνια ἰδίως—προσπαθοῦν νὰ τὴν ὑπερνικήσουν μὲ τολμηροὺς νεολογισμοὺς καὶ μ' ἄλλα μέσα, ποῦ τοὺς βοηθοῦν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν καταθλιπτικὴ ὁμοιομορφία, καὶ ποῦ κάνουν τοὺς ὁπαδοὺς τῆς ἀμετακίνητης παράδοσης νὰ τραβοῦν τὰ μαλλιά τους ἀπὸ ἀπελπισία.

Τελειώνοντας, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχτοῦμε τὸ τελικὸ συμπέρασμα τοῦ κ. Καμπάνη ὅτι ἡ λογοτεχνία μας εἶναι φτωχὴ καὶ δὲ μπορεῖ ν' ἀναμετρηθεῖ μὲ τίς μεγάλες Εὐρωπαϊκὲς, οὔτε μὲ τὴν Ἀμερικανικὴ ποῦ ξαφνιάζει τελευταῖα τοὺς Εὐρωπαίους μὲ τοὺς νέους χυμοὺς της. Ξέρουμε πὼς ἡ ἀναμέτρηση γίνεται ὄχι μόνον ὅταν ἐπηρεάζεται κανεὶς, ἀλλὰ καὶ ὅταν μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσει. Κι' ἀπέχουμε ἀκόμη πολὺ ἀπ' αὐτό. Σκεπτόμαστε μόνο μήπως τὸ μέτρο συγκρίσεως δὲν εἶναι ἐκεῖνο ποῦ θάπρεπε νὰ χρησιμοποιηθεῖ αὐτὴ τὴ στιγμή. Κι' ὅτι θὰ εἶχαμε τὸ δικαίωμα νὰ βροῦμε μιὰν ἰκανοποίηση στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ κάποια ἐπαφή μας μὲ τίς Βαλκανικὲς λογοτεχνίες, (ποῦ τὴν ἐπιτύχαμε μὲ ἀτελεῖς ἴσως μεταφράσεις, ἀλλὰ ἀρκετὰ ἐνδεικτικὲς γιὰ τὴ στάθμη τῶν λογοτεχνιῶν αὐτῶν), μᾶς ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκτιμήσουμε περισσότερο τὴ δικὴ μας. Γιατί ἡ σύγκριση δὲ μᾶς ἄφησε καμμιὰ ἀμφιβολία, ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἀπόλυτη ὑπεροχὴ τῆς λογοτεχνίας μας πάνω στις ἄλλες Βαλκανικὲς, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ γενικώτερη ἀξία τῶν ἐπιτεύξεών της.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΧΑΤΖΙΝΗΣ

Στέλιου Χιλιαδάκη: «Ἡ Ὀμηρικὴ φιλοξενία καὶ ὁ Τουρισμὸς στὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα.»

Ἵπῃρχε στὴν Ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα τουρισμὸς, ὅπως περίπου τὸν ἐννοοῦμε σήμερα καὶ ἀπὸ ποιὲς φάσεις πέρασε καὶ τί μορφὲς εἶχε; Τὸ ζήτημα αὐτό, ἐνδιαφέρον γιὰ κάθε μελετητὴ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ θίου, ἦταν φυσικὸ νὰ παρουσιάσει ἀκόμη ζωηρότερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν κ. Στέλιο Χιλιαδάκη, ἕναν ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐργάτες τοῦ ἑλληνικοῦ τουρισμοῦ, καὶ ποῦ εἴκοσι σχεδὸν χρόνια τώρα, στὴ ζωτικώτατη αὐτὴ γιὰ τὸν τόπο μας ὑπόθεση, ἀφιερώνει ὅλη του τὴ δραστηριότητα. Εἶναι λοιπὸν πολὺ σχετικὸ μὲ τὴ μακρὰ πείρα του τὸ διβλίον του, συγχρόνως ὁμως βλέπουμε σ' αὐτὸ καὶ ὅλη τὴν προσπάθεια ποῦ κατέβαλε ὁ συγγραφεὴς γιὰ νὰ στηρίξει τὴν ἐρευνά του σὲ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερες καὶ ἀσφαλέστερες βάσεις, καὶ κάτι ἄλλο, πολυτιμότερο καὶ χρησιμώτερο γιὰ τέτοιου εἶδους μελέτες· τὸ ἀφιλόκερδο πάθος τοῦ ἐρευνητή. Δὲν ἔφτανε ὁ μελετητὴς νὰ εἶναι ἐξοικειωμένος μὲ